

8
I. I. II.
O förgräpelige Tankar
Om
Landtbrukets Uphjelpande
Uti
PALDAMO Sokn
S
CAJANA-BORGS Län
Förre Delen.

Med
Wederbörandes Samtycke
Under
Theol. DOCTORENS, Oeconom. PROFESS. Ledamotens
af Kongl. WASA Orden, Kongl. Wett. Acad. Kongl. Wett.
Societ. i Upsala, samt Kongl. Swenska Patriot. Sällskapet

Herr **PEHR KALMS**

Inseende
Utgifne och Förswarade,
För Lager-Kransen
af
GUSTAF REINH. APPELGREN.

V. D. M.
Österbotninge.
I Åbo Academies öfve Läro-Sal på wanlig tid efter mid-
dagen den 29 Martii 1775.

Å B O,
Tryckt hos JOHAN CHRISTOPHER FRENCKELL.

§. I.

Paldamo Soken är skönt, nästan längst i norr belägen af alla Sveriges Krona tillhöriga Soknar: och änskönt närmast til de ohyggeliga och med ständig snö och is betäckte och obebodde fjällen, har dock af Försunen icke blifwit lämnad alldeles lottlös, på de naturens häfvor, som i allmänhet tros bidraga til vår lycksalighet; utan har wärkeligen, fast ej til öfwerflöd, dock til nödtorft blifwit försedd med dem; Utom det at hon kan fågna sig öfwer saknaden af mångt som folck, fast födde uti et blidare Climat nödgas nog tungt sucka under.

Intet af alla naturens Riken, har wid sina häfvors utdelande aldeles förglömt denna ort: Djur-Riket tyckes ämnat ortens widlöftige skogar til fri-städer för sina rara och måst efterletade inwånare; så den rädda Reinen som den modiga Björnen hafwa här funnit sina boställen; låra och sist här kunna efterletas.

Wäxt-riket tyckes wäl ej ämnat här anrätta något rikt wisthus: Dock tyckes det ej eller hafwa welat göra den aldeles lottlös på sina foster: Några af des för människans smäl läkraste alster, såsom de läskande Hjortronen, de wäl luktande och

och smakande återbåren med flera, hafwa här funnit sin plats, at förtiga flera ganska nyttiga tran, som des widsträkte skogar i stor ymnighet framälstra.

At det är likaledes med Eten-riket, fast man i brist på undersökningar funnit på få af des gömmor, kan man så mycket mindre twifla, som här finnes måga och stora berg, därest de kunna i öfwerflöd gömmas; hållt som man wet, at des olster och hafvor ej lida mera af Nordens köld, än Indiens värma. Här kan man ock med alt fog bruka samma ord, som Tacitus fordom sade om Tyskland: *Quis scrutatus est?*

Luften ånströmt skundom något oblidare än uti de Sydliga länder är dock i allmänhet at tala ej mycket omildare än på andra orter. Sommarn ehuru kort, är dock oftast tillräckelig för rätt många af våra nyttigare växter, utom det, at den lires vara där bland de ljufligaste på jord-klotet. Då den ömtåliga Virginiska Tobaken kan här frambringa mogna frön, lär man ej med skäl, så mycket som sker, kunna skälla på Climatet, och sommarens korthet. Orsaken således til öfwen våra allmänna Sädens arters wantrefnad, torde med större skäl böra sökas uti hvarsehandas fel i jordens rätta skötsel.

Som nu Paldamo ej äger någon synnerlig brist, på sådana naturens förmåner som ofta kunna göra en lyflig och wälmående Landt-husbållare, allenast de rätt brukas och användes til nytta; utan tvärt om wärkeligen är försedd med största ymnighet på somit, såsom på skogar fulle med allehandas wiskebråd, träsk och äar, rike på den wälsmakeligaste fisk, Berg, Stätter, Rarr Myror med mera, som alla utbjuda sig til Menniskans nytta: Och som man ei eller har synnerligen at frukta för Climatets strånghet, allenast tilbörliga mott och steg tagas til förekommande af des skadeliga wärkningar, som i soljande skal wisas; Så isynnerhet, som denne är min Födelseort, hwars upkomst naturligt wis bör ligga mig måst om hjerat, har jag ansedt min skyldighet i emätigt, at hafwa hos mig

des uphjelpande i ömm åtanke, samt om ej annat däck söka, at upleta de orsocker, som wälla des närwarande öde såsom och framte det som skulle tyckas wara tjänligast til des uprättande.

Wid utgifwande af detta mit Academiska arbete, har jag således föresatt mig at meddela allmänheten det jag i ensaldighet tykt tjena til nämde ändamål, nemligen, til hushållningens uphjelpande i förenämde min födelse ort.

Ehuru jag wid utförande härat warit föranklåt, at hålla mig inom nog trånga gränser och ehuru jag finner at detta således ej kan blifwa, så omständeligen afhandlat, som sig borde, wägar jag däck utbedja mig den benägne Läsarens milda omdömme.

§. 2.

Ingen af alla Sverige tilhöriga socknar innesattar innom sina gränser et widlöftigare land: Denne sockens area kan wäl ej noga utsättas, i brist på nödiga mätningar, däck läret den til det aldraminsta kunna tagas för widpas 150 Swenska qwadrat mil. (Se nuwarande Kyrkoherdens i Pudassårwi Herr Magister Eric Castrens Disputation om Cajana Borgs Län, pag. 38.) såleds mycket större än många Förstendömen i Tyssland och annorstädes.

Detta oaktat stiger Folcknummern här ej högre, än til ungefär 7600 personer, fast man har minsta orsak at twifla, det mångdubbelt större hop här kunde hafwa sin bärning. Man kan ej eller anse för olift, eller omöjeligit, at denne socken genom en rätt hushållning, anstald under den Högstas bistånd, ju engång åtwen wärfeligen kunde bringas därtil, Ty 1:0 kan ej jorden härstädes anses wara bland de otaksammaste, allenast den rätt brukas, och god samt tjenlig wäderlek tillkommer; såwida åkrarne allenast de äro i god rykt fasta ofta af sig efter rågen 10 til 20, och kornet 6 til 12:te kornet, och Swedjorne när de rätt wäl lyckas, som dock sällan händer hafwa gifwit från 20 til 100:de kornet råg, ja än mera. (Se ofwan nämde Herr Kyrkoherden Castrens Disputation pagina 47.

20 Har Folkförökningen varit här så anseelig, at Folknum-
 mer inom 24 år stigit til alterum tantum, som kan ses
 af Tabellerna. Folknummern för hela Cajana-Borgs Lån, eller
 Paldamo Probsteri, bestående af Cajana-Borgs Stad och Paldamo
 samt Sotkamo socknar besteg sig år 1749 til 5879 personer,
 men år 1773 til 10797; således til 4918 flera än år 1749. När
 härtill kommer at Folk förökningen i Paldamo Socken alltid
 varit långt större, än i Sotkamo Socken och Cajana Stad: så
 faller det af sig sjelfst, at folket förökt sig i Paldamo Socken
 inom 24 år til näst dubelt antal och kan man således, näst
 den Högstes wälsignelse efter andra 24 år, om och hushållning-
 gen blifwe wid sit förra, och om folket får sitta i frid och in-
 ga smittosamma sjukdomar tillstöta: finna här en tolckhop af
 15200, personer samt efter 80 öfwer det antal, som jag i följande
 antar för möjeligt at här kunna föda sig.

Men så wida dock hwarjehanda hinder kunna förorsaka at
 det kunde nog draga ut på tiden, innan socknen hinner så så
 många inwånare, som där kunna hafwa sin utkomst, och det
 för det allmänna wore stor skada, at så stort stycke land ännu
 längre skulle lämnas i sit öde, så skulle synas vara högst nödigt,
 om medelst höga öfwerhetens Nädiga åtgärd Folk från andra
 orter blefwe lockade at flytta hit och här nedsätta sig: Om dem
 lämnades några synnerliga friheter och förmåner, så torde män-
 gen ej finnas nödbuden, utan gärna emottaga et sådant tilbud.

Detta förtjenar så mycket mera at tagas i öfwerwägande,
 som efter Herr öfwer-Directeuren Faggots method at räkna
 (Se des Swenska Landbrukets hinder och hjelp pagina 52:)
 nemligen om hwart helt hemman finge 231 tunland, häri socknen,
 då des area tages til 150 qwadrat mil 7500 hela hemman
 skulle då hafwa sitt utrymme, fast man och adragit hälften, för
 sörr, Berg, och annan oländig marck, och således til det min-
 sta 112000 personer där finna sin bärning.

Men såwida efter detta räkningsfätt 50 hela Hemman skulle

le tilfalla hwar qwadrat mil brukbar mark, och detta af mången torde anses för högt tiltagit, så låt oss ponera, at allenast hälften af detta antal kunde här hafwa tillräckligt utrymme; mon ej det skulle löna mödan om hemmanens antal hälft i den mon kunde förökas? Jo wisseligen; ty då skulle inom socknens gränser 3750 hela Hemman räknas i det stället nu innom hela den stora rymden räknas allenast några och 70: Då skulle och kanske 75000 menniskor här finna rikelig bärning och utkomst i det stället nu 7600 i mycken fattigdom måste draga sig fram. At folket dhwän utom tillökningar innom 80 år kunde hinna til nämde antal, kan ses af föregående, och at jag således ej sagt något orimligt.

Doct ininnan man kan med säkerhet hoppas detta, bör landet först i sådant, som ej med dess egen förmögenhet kan uträttas, af Kronan blifwa understödt; som kunde ske 1:o genom Främlingars inlockande, hwarom redan nämndes 2:o At Ullå Elf, jämte de i socknen befintliga forsar blifwe ränsade, som fast det det blifwe något kostsam, doct skulle rikeligen löna sig, i synnerhet, om Savolax sjöarne, blifwe med denne led förenade.

3:o At där Ullå Elf utfaller blifwe gräfuit, så at träsket blifwe grundare, och fölakteligen alla kringliggande orter bepriade ifrån den wattu sjuka de nu dragas med. Detta arbetet, fast det skulle tilföra orten en owärderlig nytta, synes doct kunna med nog ringa kostnad wara gjordt, så vida den första hållan, som formerar törsta fallet, och som ligger i wägen för wattenets utfall ur träsket, ej är mycket bred och stor, utan kunde förmodeligen ganska snart blifwa bortsprängd, och wattenet således få fritt aflopp, hälft som ofwan för fallet, eller på träsksidan af den nämde hållan, är tillräckeligen djupt.

4:o At landet ju för dess håldte blifwe lagt i Storstickte, som wore en af de gagneligaste utwägar, som til landets uphjälpande kunde widtagas; men och af de swåraste, at af landtmannen

mannen sielt åstadkommas. Därföre torde Kronan öfwen
h' ruti böra råcla Soken behjelpelig hand, i det den ämin-
sane lönte, dem som hade at göra med skistet af de fattigarens
égor; som dåck ej skulle tilföra så betydlig kostnad, för det all-
männa, som mången torde inbilka sig, isynnerhet em man besin-
nar hwad förtäffeliga följder detta skulle haswa; hwilka ock
i efterföljande skola blifwa til någon del nämde.

Hwad widare denne sokens uphjelpande angår hwad ock
dåri ån skulle komma an på Kronan, skal i efterföljande wid si-
na tilfällen blifwa emrört; men innan jag går widare, wil jag för
bättre redighets winnande förut lämna en helt kort beskrifning,
på Sokens lynne, och nuwarade utsikt. Härwid behöfwer jag
wara så mycket mindre widlyftig, som detta redan ganska om-
ständeligen är utfördt i nämde Herr K. H. Castrens wakra
Disputation om Cajana-Borgs Lån.

S. 3.

Soken som ligger wid den 64 och 65. Lat. och 39. Lon-
gituds graden (Se Herr Prof. Planmans utgisne Disputation
De transitu Veneris per Solem a. 1769) fågnar sig af en
ren, sund och hålsosam lust, innesluter et land, som allestädes wän-
tar på upodling och förbättring, tilbjudandes sina alster åt den,
som wil bewärdiga det med någon skötsel, på des Kör, r,
moras, fålt backar m. m. Et sådant arbete skulle rikeligen löna
de händer, som wille nederlägga härstädes något arbete.

Huru glest bebodd denne soken är i jämförelse emot de öfrige
Sweriges länder, ses därat, at då enligt gjorde räkningar i Wett.
Acad. Handlingar för år 1743 3 q. p. 227. och 1744 p. 62.
hela Sweriges land jämföres med antalet af mantalen eller
hela hemmanen i riket, belöpa sig likwål 8 eller 9 sådane hem-
man innom hwar qwadrat mil, då i Paldamo däremot på
qvadrat milen ej kan räknas öfwer halst helgårds hemman;
således om man ock jämförer denna ort med de minst bebod-
de Sweriges länder, är den dock nästan at anse jem en öde-
mark

Marck i jämförelse emot dem. Solnen gifwer dåck på många ställen, den behageligaste utsigt medelst wäcka måst med löffkog bewärte högder och kullar: Dalarne nedan före frambringa det frodigaste bete, för boskapen: Här finnes höga berg, som ej stå kale och bare, som wanligt är, utan äro öfvertäkte ofta med den skönaste Furuskog: Träsk, äar och bäckar; samt Källsprång genomskära och watta landet måst allestädes; i träsk ligga täcka holmar: ja hellswa bergs ryggarne äro ej utan kullor och watten som besukta den fringliggande marken.

Men så tilstår man ock at här gifwas sämre trakter, som i sit nuwarande öde ej roa en åskådares ögon, utan gifwa enom första orsak, at harmas öfwer Inbyggarens förwända hushållning. Ty här kan en som oftast se ganska stora, och widlöftiga sand hedar, som tilfölje af det ohyggeliga swedjandet och brännandet nu stå helt blätte och nakna, nästan utan hopp, at någonsin kunna förbättras, sedan elden borttagit från dem all lifgifwande kraft. Annorstädes möta ohyggelige fårr och moras, med tjock skog, til en del öfwerhöljde, hwilka i deras nuwarande tilstånd äro et hemwist för Björnar och andra wilda djur, och en rik alstrings plats för mrag, brömsar och andra skadeliga kråk, utom det de med sina skadeliga immor förorsaka hos den nära til dem boende Landtmannen hwar jehanda sjukdomar, och med deras kyla ofta åstadkomma miswärt på bondens åkrar. På andra ställen ser man huru watten, ofta hela Sommarn öfwer swämmar och dränker stora stycken af nyttigt land.

S. 4

Ordningen leder oss nu at orda något om Åkerbruket. Det drifwes här med ganska stor wårdslöshet. Bonden har härintils satt sitt förnämligaste göromål uti swedjande och Tjårubränneri, genom hwilket förra jorden småningom förwandlas til et caput mortuum och et aldeles onyttigt land. Efter gammal wana plöjer Bonden här måst den magre och torre sanden, som

doct

doct ofta gör hans möda fåfång. På många ställen består Åkerjorden af en gungande lera, som doct sällan blifwer med diken försedd. Någre hafwa ock en stadigare lera, men så wida den ock är måst odikader, så är den ganska litet fruktbarande. Swartmjellan är ganska sällsynt i åkrarne, och det til en stor del för det, at Landtman härintills ei wägar anläggga sina åkrar på lågländtare och sådana ställen, där den hållt kunde träffas.

Nu will jag nämna de förnämsta orsaker som wid Åkerbruket, wällat Landets närwarande ödesmål, samt anföra de medel, som efter min, ensaldige tanka kunde widtagas til dess uphjelpande.

Första hufwud hindret är brist på inwånare och arbetare; detta kan blifwa undanrögt därigenom, at prämlingar blifwa in kallade, wisa stycken land dem tildelte, samt, at de i början med wisa frihets år blifwa benådade: Kunde de ock med något understöd af Öfwerheten i förstone hugnas, så ginge detta desto lättare.

2:o Hufwud hindret, som legat Åkerbruket i wägen, äro de i orten oftast infallande Frostnätter. At dessa kunde förekommas intyggar erfarenheten; ty utom hwad man i sielfwa Soken finner at i denna sak kan tillgöras, öfwerlygar of åfwen andra orters erfarenhet, fast de ock warit längre i norr belögne. Då wid sielfwa Fjällen (Se Herr Kyrkoherden Högströms artiga Tal hållit i Wett. Acad. om orsakerna hwarföre Söden mera skadas af köld på somliga orter i Norrland än på andra.) åkrarne allenast de äro rätt anlagde, kunna frambringa mogen frukt, hwarföre då ei i Paldamo? allenast man i akttager alt hwad som bör. Jag är försäkrad, at wän i min födelse ort, sådana och dylika utwägar, til förekommande of köldens skadeliga utbrott skulle widtagas, som Herr Kyrkoherden Högström i sitt nyknämde Tal gifwer wid handen, skulle säkert ej så ofta och allmänt klagas öfwer Frostnätter: Om åkrarne här skulle genom dikning befrias från wattusjuka: om aft skulle gifwas wid åkrarnes anläggande på deras blifwande löge;

och stiek mot Solen, wädret, Eringsliggande trakter m. m. om i sonnerhet Kärre, moras, m. m. blefwe uttorkade, om alltid där stie kunde skulle tilsees, at åkern skulle få någon sluttning, mot morgon och middags Solen, hafwa skygd mot de skadeligaste wäder, och åter stå öppen för andra; om säger jag dese och flere utwägar, som en sund eftertänka skulle gifwa wid handen blefwe widtagne til åkrarnes befredande för den skadeliga frosten, så kunde man här så sant, som i sielswa Lappmarken och wid Kjällen finna gårdar, där kölden ej i manna minne skulle tilfoga åkern skada.

At allmogen skulle slå sig på mera Höstfåde, torde ock ej wara otienligt hållt man wet, at det ej så ofta skadas af kölden som Wärsfådet; Men då borde Landtman öfwergifwa sina förmycket högländte åkrar, ty brodden will ofta taga skada på dem, så wida de för tidigt om wären mista snön. Höstfådet eller Någsfådden, wore ock här af den grund förmonligare, at den först wäxer bättre än Kornet i deras magra åkrar, och sedan at den ej eller wid infallande torra år tager så stor skada af torkan, som Kornet.

At i årtagande af dese omständigheter gagnat, och försummandet skadat, intygar ortens egen erfarenhet, to här finnas hemman, som i manna minne, ej haft synnerlig olägenhet af frostnätter, och som således bewisa, at ej Elimetet eller ortens belägenhet långt upp i norr endast kunna anses för wällande til nämde frost skador, hållt här ock finnes orter som antingen för warit frost nästen, och sedan genom någon af nämde omständigheters i årtagande blifwit från den olägenheten befriade; eller, som för warit frostfrie, men sedan genom ågarenas wårdslösheit blifwit frostnämde. Til bestyrkande härav får jag anföra et betydande exempel, som händt med et Hemman uppe i Solnen. Mellan gården och et nära widliggande Kärre, stod en stor och urådlig skog orörd, antingen af någon händelse, eller at de förre Åboarne wetat nytta därav. Så länge den stod qwar ha-

de gårdens åkrar ingen olögenhet af frost skador, men sedan fogan blef fäld til swedia, blefwo ock åkrarne ströxt därefter anarepne och skadde af köld, och det så länge, allenast något frost är inföll, tills en annan fog hant upwara, då åkrarne i den mån, som fogen tiltog miste köldens olögenhet. Af leden skada lärde sig Åboarne sedermera, at wårdera denne fogen, och lära den nu ej snart blifwa afhuggen. Ehuru denne ånpo nywarte fogen består endast af löstrån, är den dock i stånd at bewara åkren; men orsaken lærer wara den, at stället där fogen står, skal wara tørt och högländt. En åtskillig erfarenhet tyckes wela intyga at en börl fog wårande uti kår, isynnerhet på norra sidan om en åker, snarare skadar än hjälper den samma wid infallande frost nätter.

3:0 Hindret för åkerbruket här i socknen är försumlighet i åkrens dikande; det gör at Åkermannen, såwida han af sina odikade åkrar, aldrig får någon lönande årswårt, mister all lust för åkerbruket, och blir hugfallen för det skadeliga swedjandet, eller i brist därpå, på det litet lönande tjärn-tilwörkandet, som sedan borttaga all tiden för mann-folket, och gör, at åkren lämnas några swaga qwins-personer i händer.

Huru Allmogen kunde wänjas til sina åkrars dikande, torde snarare wara sagt än gjort, hälst allmogen är intagen af gamla och däremot stridande fördomar, och wången defutom ej äger nog förmögenhet, eller kunskap, som härwid fordras; Men detta torde dock winnas 1:0 Om ju förr desto håldre efter Högga Swerhetens förordnande, Socknen blefwe delt i wisa Capellgäld, och hwart Capell finge sin Präst där beende, som med sitt exempel kunde föregå Bönderna härutinnan. Nu då alla Prästerna hafwa sina gårdar nära intil Moder-Korkan, skier i denna widsträckt Sockn, at mången Bonde knapt rågon gång i hela sin lifstid får tillfälle, at se huru Präst-Gårdarne äro häsdade, och hwad skillnad i fruktbarhet är emellan en wäl dikad och skött åker, och den, där watnet nästan ständigt stått och

och surnat; men i det fallet kunde han ständigt hafwa tillfälle där-
 til. 2:o Om några trefne Ältermän från andra orier blefwe
 inkallade, som genom sina efterdömmen kunde utrota, så fördo-
 marne, som ock skunnigheten, och sätta lust derföre i allmänhe-
 ten, då ej eller förmåga torde felas. 3:o Om Krono- Betjening-
 gen wore förbunden, at underrätta Ältermän, om och hwar han
 bör dika, m. m. samt mera se efter, at sådant blefwe werk-
 stält. 4:o Torde ock vara tjenligt. om allmogen genom några
 små upfatte præmier, därtill sockades, eller om Bonde Sonen ej
 finge förr tråda i gifte, mindre til Hemmanet, innan han utom
 annat, åfwen genom diken förbättrat gårdens åkrar, då säkert
 åfwen hans Släktingar, så lårt som dem wore at befrämja
 mannens lycka, ock skulle hjälpa honom at fullborda detta.

4:o Och 5:te Hindret för åkerbruket är det ödande swedjandet, och
 dnyttiga tjäru-bränneriet, hvilka här ganska starkt idkas. Dese åro de,
 som wällat til en stor del, och än wälla, åkrens och hela landbrukets wannagt;
 de borde ock således vara de första, på hwilkas afskaffande man borde
 vara omtänkt; men desse åro ock beklageligen de, som här längst måste tå-
 las, ty at strart twärt af förbjuda, alt swedjande och tjäru-bränneri det wo-
 re at rent af rycka brödet ur handen på den fattige almogen, som til stor del
 än ej want sig wid annat åkerbruk; utan skal något håremot företagas, så
 måste det ske sinåningom. Et af de krafigaste medel til dessas hämmande wo-
 re säkert, Storckifte; Ty då hwart hemman finge sin enskilda skog, skulle des
 ågare på ömmare sätt wårda den, än härintills skedd, då skogarne warit odelte och
 den bonden tror sig wiuna måst där af, som bäst hinner med at swedja och til-
 wårka tjära; ty han wet noga, at om och han för sin del wille skona skogen,
 skulle dock hans graune ej göra det. Men om högsta nödwändigheten af detta
 storckifte, är redan något nämt i föregående.

6:o Hindret är brist på tillräkelig gödsel; detta kan på åtskilligt sätt af-
 hjälpas; ty blefwe de många här besittliga kårer utdikade, så kunde de små-
 ningom förwandlas til gräsrika ångar, eller frutbaraude åkrar; den jord, som
 uptages utur kårren wid dikandet, i synnerhet wid de större utfalls-dikens up-
 fastande, kunde läggas i högar hwilken sedan den hunnit wäl i hey briuna,
 wore ganska tjenlig, isynnerhet för så högländta åkrar, som ortens måsta åro.
 Genom et sådant kårrens updikande och förwandlande, til lönande ångar, kun-
 de Landtmannen föda mera boskap, och dymedelst få en ny tillblning af gödsel.
 Åtskilliga små kårer, hwilka åro så belågne, at watten på intet sätt, eller ock ej
 utan största omkostnad kan från dem ledas, kunde så til nytta användas, at
 wid stark torka jorden i dem upgräfwes, och lades i stora högar at rutna,
 samt sedan med winterföre fördes til gödning på åkrarue,

